

BEMUTATÓ: 1956. OKTÓBER 6.

A Szabadsághegy Angyalföldön

Tüdőveszes garabonciás, kórótestű csudamadár, egyszerre érkezett a NÉKOSZ hajnalba nyúló vitáiból és a népmesékből, középkori gettók ifjú rabbinusainak örülete égött szemüveg mögött. Ilyennek láttam Gálit, bekerülvén 1956 őszén a Színművészeti Főiskolára. Premiért megért szerző volt már, a Faluszínház dramaturgja, bejárta mégis a Rákóczi úti épületbe, ahol szent emberként tisztelték színre nem került drámájáért, amiből hosszú részleteket tudott fejből valamennyi főiskolás. Slágerként fújták többnyire a rummonológót a Szabadsághegyből. A rummonológó nélkülözötte a bordalok kedélyességét, a sörünnepek elégedett mámorát. Kínzó magánbeszéd: a tehetetlen értelmiségiek szükségszerű alkoholba butulásáról.

A Szabadsághegy nem a Petőfi-kör puszkaporos vitáinak párbeszédese mellékterméke. Szerzője diplomadarabnak írta 1954-ben, amikor a Magyar Dráma Hetének konferenciáján Darvas József népművelési miniszter arról panaszkodik, hogy „a 16 mai témájú új magyar darab legnagyobb része vigjáték”. A Szabadsághegy azonban nem vigjáték. Reménytelen tehát színre keríteni, mint ahogy Gáli főiskolai dramaturgiaprofesszorának, Hágy Gyulának a színműve, a Varró Gáspár igazsága sem kap nyilvánosságot, csupán Gyárfás Miklós vagányságának köszönhetően jelenik meg a Színház és Filmművészet című folyóiratban. Mint ahogy Hágyjal közös merészségük eredménye az is, hogy a kegyeletstörté és „szent-séggyalázó Szabadsághegyet” elfogadják vizsgamunkaként, leosztályozzák a művet, és kiadják szerzőjének a végzettséget tanúsító oklevelet.

Hágy darabjának premierje 1956. október 24-én lenne a Nemzeti Színházban, ha akadna már akkor néző. Gáli darabját pedig a József Attila mutatja be Rajk László tetemésének estjén, forró, tüntetésértékű premieren.

Gobbi Hilda korábban hídavatásokon, nyílt tereken a Kutyák dalát süvöltötte Ana Pauker-frizurával. Most egy öreg proliasszony parkójában a közönség lenyelt keserűséget vágta „osztályától elszakadt” munkásáru munkáskader-fia szemébe a színpadon.

Ódon szalonízlet porosodott a színen. Az angyalföldi pártbizottság épületének dísztermében — szabatosabban: kultúrtermében — szorongó új alapítású színház igazgatójában, Szendrő Józsefben akadt annyi érzék a színházi óramutató időszerszerűségéhez és volt benne annyi merés, hogy megkockáztatta műsorára venni a kiátkozott színdarabot. Ma már sem mire nem emlékszem az előadásból, aminek Gobbi védangyala és motorja volt, csak a hangulat él bennem, hogy ürügynek érződött darab is, előadása is ahhoz, hogy a nézőtér felsőtéjében elszörnyedhessünk és fölhaborodhassunk, hangot adhasunk tenyerünkkel ellenérzéseinknek.

Sokan jöttek a délutáni temetésről a premierre. Olyan arcok, akiknek fényképét korábban táblákon hirdtük május elsejéken. Az első sor közepén cvikkeres úrember, a leváltott miniszterelnök, akiről nem tudtuk még, hogy lesz még miniszterelnök, és az ő temetésé megismétli a Rajkét. Nagy Imre megjelenése önmagában tüntetésszámba ment. A nézők nem mindig a színpadon levő színészek játékát nézik, azt lesték most, mint reagál a lázadó és lázító színpadi szavakra a politikából félreállított politikusok. A száműzött fejedelményével bevont férfiú rezzenetlen fegyellemmel hallgatta a meghökentető szavakat, s mi, hátul elhelyezkedő akkori fiatalok talán az ő buzdítására is tapsoltunk zajosabban, mint az előadásélmény békés körülmények közt megkívánta volna. Fölbomlott a játék végén a rend. Előretolngtak az emberek, hogy közelebb kerüljenek Gobbihoz és a játszókhöz, akik maguknak tulajdonították a heves fogadtatást, jóllehet 1956. október 6-án este nem a színészek játszották a főszerepet, hanem a történelem, és a nézőtér látát sem a játék tette ragályossá: magukat ünnepezték a nézők, hogy megérték az igazmondás estjét, hogy helyettük mondták el az ő keserű szavakat.

A székfoglalódott nézőtér rendben csuklófájítóan tapsoltam, de annyira tanonc létemre is színházi embernek véltem magam, hogy körbe-pillantsak, ellenőrizendő a publikum hevesességét. Mellettem kamaszos kitöréssel tapsolt Mihályfi Ernő, aki mindenki Misunak becézett, Jóllehet országgyűlési képviselő volt, utóbb a Magyar Nemzet műgyűjtő főszerkesztője, többszörös miniszter, akinek diplomatikus óvatosságáról az a legenda járta, hogy a közelmúlt történelmének gyakori politikai fordulat

latait alként élte túl: valahányszor fordult a program, bevonult a Kút-völgyi úti kórházba kivetetni a vakbelét. Egy egész szerkesztőségre való újságíróknak elegendő vakbelet vettett ki magából.

Gyalog mentünk be a városba, föl-izgatottságunkban megtakarítottuk a villamospénzt. A Tejbüfé előtti hirdetőoszlopon frissen kiragasztva a Moszkvai Művész Színház budapesti vendégjátékának plakátjai. Pogogyin Lenin-trilógiájából a Kreml toronyóráját hirdette a falragasz. A színlap élén nemrégén még Sztálin neve állt. Akkorra átírták a szerepet. Lett belőle Elektromossági Szakértő. Hozzá tartozott ez is a Szabadsághegy premierjéhez.

Gáli azután is sok izgalmat okozott nekünk, főiskolásoknak. Hírelték: október 23-án éjjel elesett a Rádió előtti harcokban. Egy színész-nő-vendékekkel szerepünket átélten: sírva körbejártuk a környék kórházait, tudakozódtunk felőle. Gáli nem lett hősi halott. Amikor november 4-e után bejártunk a Fészek Klubba, ahol működött a konyha, és megfizethető olcsósággal ehetünk levest, kaptunk bőséggel új híreket és rem-híreket, ott evett az egész színházi szakma. Tömött éttermében akkora tömeg, mint a József Attilában azon a történelmi bemutatón. Megjelent egyszerre Gáli, és körültekintő óvatossággal, mintha Verdi Aíarcosbálja vidéki előadásának összeesküvője volna, odasomolygott asztalunkhoz, s amint elsurrant mellette, köteg röplapot dobott a tányérok mellé. Majd el. Utóbb visszafordult, fogai között szűrve a szót odasúgta: rejtésük jól el! És eltűnt, még mindig összeesküvő szerepben. Csak a vak nem látta a kétszáz ebédező közül, hogy itten veszedelmes államel-lenes szervezkedés történt.

Aztán halálra ítélték Jósokát, aztán megkegyelmezték neki. Halálra ítélték feleségét, Káldor Verát is, első gyermekével elnehezítlen, de a születendő gyermek miatt megkegyelmezték neki. Vera mamája Csillag Vera volt, a kitűnő könyvillusztrátor, akinek második férje nem más, mint Bálint György, a magyar hírlapírás büszkesége.

Tíz évvel a Szabadsághegy bemutatja után megengedtem magamnak azt a tréfát, hogy tárcát írjak a Népszabadságba (1966. október 2.)

Vizsgadolgozat

Nehéz tárgyi hűséggel felidézmem Gáli József emléket. Gyerekkorától ismertem. Később egyik dramaturgosztályomban tanítványom volt a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Abban az osztályban ketten voltak írói tehetséggel megáldva: ő és Galgóczi Erzs. Mind a ketten halot-tak.

Vizsgadolgozatát Szabadsághegy címmel írta meg. Néhányan politikai okokból nem tartották alkalmasnak e drámát főiskolai diploma elnyerésére. Osztályfőnök voltam, állásomat kötöttem a jól sikerült mű elfogadásához. Álláspontomat igazolta, hogy a Szabadsághegyet a József Attila Színház 1956 őszén bemutatta. Igaz, hamarosan betiltották. A forradalom leverése után a ma már jól ismert módszerek segítségével politikai vádakot kovácsoltak ellene. Először egy évre, majd halálra, végül hosszú börtönbüntetésre ítélték. A többször változtatott ítélet jól tükrözi az akkori politikai erők, közelebb-ri az ÁVH kalandorai és a mérsékelték közötti harcot is. És barátai küzdelmét érte.

1944 nyarán deportálták a családot: Gáli doktort, a gyulai tudószanatórium főorvosát, feleségét és két fiát. Egyedül a kamasz fiú — Jóska — jött vissza a pokolból. Mesékbe rejtette szenvedéseit. Huszonegy évesen József Attila-díjat kapott Erős János című mesejátékáért. A mese, az Álmodó és barátai egész életén át hű társai voltak.

A Szabadsághegy alaphelyzete is mesésízű. Boglár mamának, a hajdani proletár asszonynak három fia van. Az egyik miniszter, a másik gyárigazgató, a harmadik nem jelenik meg a színen. János börtönben van, de a mama erről semmit sem tud, mert Péter, a káderminiszter karrierföltésből és András, a gyárigazgató, anyja iránti kíméletből János testvérük külföldi tanulmányútjának meséjével álcázza a valóságot. A háromfelvonásos dráma akkor forrósodik fel igazán, amikor a mama egy szabaduló rabtársról (1956-ban vagyunk!) megtudja az igazságot. A miniszter tovább hazudik, János meghal a börtönben, a mama elköltözik a hazugság házából.

Közégi Gyula, Gobbi Hilda és Jóé László az 1956. október 6-i premieren.

Adám és az őszinteség címmel. Gyermekszínházi bemutatóról szól, ahol egy öt éves kislány előttem azzal a kétséggel papáját, mamáját, nagymamáját, hogy belebeszél az előadásba, hátrafordul hozzám, amikor unja a színpadi mesét. Az öt éves Adám hibátlan dramaturgnak bizonyul, tévedhetetlenek kritikai észre-vételei. Hajszálpontosak kifogásai. „Attól félek csak — írtam —, szülei erősebbek lesznek, és kinevelik belőle ezt a nézőtéri izgagáságot. Meg-regulázzák és megmagyarázzák, hogy nem illik előadás közben beszélni, helyről felállni, előcsarnokba kimeni meg különösen nem. Egyáltalán: nem illik őszintén reagálni a színházra, mert a társadalmi együttesnek szabályai vannak, s azokat meg is kell tartani.”

Adám, aki akkor öt éves volt, Gáli József második fia.

Gáli Adám emigrált. Ma Dortmundban él. Nagymamája, elérvén a nyugdíjkorhatárt, ugyancsak kivándorolt Magyarországról.

M. G. P.

portálásban, de nem jött vissza Magyarországra. Ő mondta a kórházi ágy mellett ülve: „Nem hallottam rólad, engem másik lágerbe vittek. Elvesztettelek szem elől. Akkor tudtam meg, hogy nem pusztultál el a lágerben, amikor egy kanadai újságban

azt olvastam: Gáli József író 1957-ben halálra ítélték Magyarországon.” Ez a komikusan hangzó mondat mélyre világít egy tragikus élet és egy tragikus ország kegyetlen szakadékvilágába.

Gyárfás Miklós

Elvesztettem egy fogadást

Az alábbi emlékeztet, melyet a gysz-hír vétele után írtam Clevelandben, a Beszélő közölte le 1981 őszén. Vonalmam a groteszk tények iránt arra ütő, hogy eleget tegyek a Népszabadság felkérésének, és rendelkezésére bocsássam ezt a nekrológot. Meg szeretném jegyezni, hogy az 1956. november 4-e után bebörtönzött írók közül Gálival volt a legkíméletlenebb a kormányzat. Elsőfokon egy évre, másodfokon — ugyanannak a tényállásnak az alapján — halálra ítélték. Külföldi tiltakozásra ítéletét 15 évre változtatták át, annak biztos tudatában, hogy amúgy sem érheti meg a szabadulást ez a nagyon beteg ember. 1962-ben még kiszabadult, sőt priusát is eltörölték, anélkül, hogy ezt kérte volna. Mégis, haláláig csak egyszer sikerült munkaviszonyba kerülnie, dramaturg lett Szolnokon, de munkáját el sem kezdte, mert a helyi illetékesek — priusztörles ide, priusztörles oda — benzinés gyilkosnak minősítették. A rágalom mocskát — melytől annak köszönhetett, hogy Tóth Ilona gyilkossági perének egyik, a gyilkosságban még a vádirat szerint is véten vádlottja volt — ontotta rá a Hivatal, akárhova ment. Elettében az állami és párt-sajtó akkor írt róla utóljára, gondolom, amikor nyáladzva és fröcsöve a tárgyalásról tudósított. Ezért váltott ki belőlem most némi kaján, bánatos elégtételt a Népszabadság felkérése.

1989. október 6.

E. I.

Ezerkilencszázötvenhat novemberében emlékezetes sétám volt vele. A Damjanich utcában ballagtunk. Ő belémkarolt, mert alig látott a félhomályban. Kilenc dioptriás szemüvege fölött fehér micispakája fejestül remegett, némelyest, messze fölöttem.

A Damjanich utcát ugyanis hossz-szában lótték. Rövid sorozat, golyó-fütyentés, csönd, rövid sorozat. Akkoriban én még annyira gyáva voltam, hogy nem mertem kimutatni félelmemet. Csevegve sétáltunk — persze azért a fal mellett —, mintha mi sem történne. Csakhogy ő a meghitt fütyentés hallatára minden alkalommal önkéntelenül belémkarolt. Néhány óra múlva megmutattam neki a karomat: két nyomok virultak rajta. Ugrattam, szokásom szerint, de már akkor is tudtam, hogy igazságtalanul: én, ha ennyire félttem volna, egy lépést sem teszek.

Igaz: ő edzésben volt. Gyerekkora óta rendetlen golyózatolás kísérte, akárhová ment. Aritmiai szívének tébolyító sorozatai egy pillanatra sem engedték ki a halál udvarából. Innen tessékelté időnként még beljebb a sorsa, a csöndes ház küszöbére, sőt azon is túl. 1944-ben Auschwitzban egész családját kiirtották. Ő úgy maradt életben, hogy a gyerekeket hajkurászó örök elől kötélen leeresztették a latrinába — itt csüngött fél napon át, deréig a szörnyű mocsárban. Mások magas-ugró lécc alatt sétáltatták el — akiknek feje nem érte a lécezt, azt viték is. Ő tizenegy évesen is elég magas volt. Fogolytársai szintén meg akarták ölni — a lengyel zsidók, a furdóben, mert teste nem viselte a kiválasztottak jegyét. 1956 után halálra ítélték, a halalos zárkában nősült. 1968-ban katéterezés közben orvosi műhiba folytán meghalt — a klinikai halálból hozták vissza. Mint-hogy mind ez ideig általában tizenkét évenként halt meg, nagyon örül-

tem, hogy túlélte a vészjós 1980-at. Nem tudtam, hogy csak pontatlanok az isten malmai: két hónapot és öt napot késtek.

Makulátlan művész volt, érzékenysége és fogékonysága a legnagyobbakéval vetekedett. Nyelvi igényessége állta a versenyt roppant becsúgyával. Teljes tehetsége mégis ritkán tört át a betegség és a krónikus bizalmatlanság kettős betonygyűrűjén. A korszak, amelyben élnie kellett, nem kedvez a túlzott érzékenységnek, és a különleges tehetségeket különleges többletkövetelményekkel terheli meg: pompás fizikumot, testi és lelki állóképességet kíván tőlük, az idő bőségének és a kitelelés lehetőségének illúzióját. Ezért buktak meg sokan nemzedékom legjobbjai közül, szép kudarcok, akik végül főként személyiségüket és életüket nyújthatják át nekünk műalkotás gyanánt. Neki ez olyan tökéletesen sikerült, hogy lény-e egy Kafkától, egy Dosztojevskijé kiált. Milyen volt? Azzal ugrattam, hogy ő Krisztus legcsúnyább változata. Az ugratásban elismerés bujkált: akármilyen a variáns, mégis Krisztusé. Ráadásul csúnyasága meghatározó volt és vonzó, komikus és emelkedett. Közszemlére tette esendőségét, gyémánt keménységét a beavatottak számára tartogatta. A köz-napi élet bajai pánikba döntötték, ki kellett halászni a térdig érő kacsaszatárból, de a szadista gyilkosok arcába nevetett, és minden tengernek biztos lovasa volt. Ráadásul ő volt valamennyi ismerősöm közül a legszerelmesebb szerelmes: Don Quijote formájú Tristan vagy inkább Jákob, aki hét vagy tizenegy évig szolgál a boldogságért, de végül eléri.

Amikor 1954-ben megismertem a huszonegy éves Gáli Józsefet, figyelemztetett tudós orvosi szóval, hogy legfeljebb két-három éve van hátra. Aztán átéltem két halálát, számos szívrohamát, légszomjgörcsöt, szívbillentyűműtétét, retinaműtétét — már e sorozat közben elvesztettem a türelmemet. Azt állítottam, hogy ott fog szalonnázni unokám sírján. Panaszkodni is fog nekem, Illyés Gyula szavaival: „Avas ez...” Aztán fogadtunk, hogy melyikünk éli túl a másikat. Ő azt mondta, hogy én. Én azt mondtam, hogy ő.

Halál esetén különösen győtrő az egyidejűség szűgyene. Járom Amerikát újdonsült használt kocsimon, káprázatos városokat és tájakat látok, remekül megy a sorom, aztán visszaérkezem Chicagóból kiindulóhelyemre, Clevelandbe, és itt egy távirat vár: „MÁRCIUS 5-ÉN ELVESZTETTED A FOGADÁST, MARGIT.” A papírra meredek, és azon tűnődöm, hol voltam és mit csináltam március ötödikén. Felmerül csúfondárosan mosolygó arca: most megfizethet ugratásaimért, büszkélkedhet, hogy igaza lett.

Eörsi István